АБАЙ МҰРАСЫ – АДАМЗАТ ҚАЗЫНАСЫ

Атабай Несібелі
Жетекшісі Кенжекулова Мейркул Калкулқызы
Түркістан облысы,Келес ауданы
№2 "Ө.Жәнібеков атындағы мектеп -гимназия" КММ
Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі

Ұлы Абай атамыз жайлы сөз қозғап, зерттеу жұмысын жүргізуді азаматтық борышым деп санаймын. Сондықтан бүгінгі ғылыми зерттеу жұмысымның тақырыбын: «Абай мұрасы – адамзат қазынасы» деп алып отырмын.

«Ұлы Абайдың шығармашылық мұрасы – халқымыздың ғасырлар бойы маңызын жоймайтын рухани қазынасы. Маңызын жоймау былай тұрсын, заман өзгеріп, қоғамдық санада күрт сапырылыстар пайда болған сайын бұл қазына өзінің жаңа бір қырларымен жарқырай ашылып, қадірін арттыра түсетініне Абайдан кейінгі уақыт айқын көз жеткізді. Бұл күнде Абай сөзі әр қазақтың ағзасына ана сүтімен бірге дарыды десе, артық айтылғандық емес. Ана сүті тән қорегі ретінде жас сәбидің буыны бекіп, бұғанасы қатаюына қызмет етсе, ақын сөзі оның санасына адамдық пен азаматтықтың ұрығын сеуіп қызмет етеді» (Ж.Ысмағұлов).

Кеңдік. Биіктік. Тереңдік. Осынау бір-бірінен ажырамас үш ұғым арқылы Абай жырындағы, Абай сөзіндегі ұлылықты ұғып, ұраққа ашып айтамын, не биікке шығамын, не тереңге бойлаймын деген адамның өзі жоғары шықса, басы айналары, төмен түссе, түпшығары анық. Өйткені, Абай рухы аспандай асқақ, қара жердей қасиетті, ақын ойы қазақтың кең байтақ даласындай барлық құпия сырын іште түйіп жатыр. Абайдың бір өзі – тұтас әлем және көрінгенге ашыла бермейтін, қалтарысы көп жұмбақ әлем, зерттелмеген мұхит, игерілмеген ғарыш.

Кең жазықта көсіле шапқан арғымақ па, қансонарда түлкі алған аңшы ма, махаббат қызығына батқан жастар ма, қас пен көздің арасындай бір сәтте жоқ болатын жалған ба, көкірегін қарс айырған халық мұңы ма, жер басып жүрген пенделердің көрсоқыр надандығы ма, ел билейді деп үміт артқан ағайынның жамандығы ма, күн мен түндей мәңгілік айқасып өтер итжығыс тіршіліктегі игілік пен зұлымдық па, осының бәрі Абай жырларында көрініс табады.

«Жүрегіңнің түбіне терең бойла,
Мен бір жұмбақ адаммын, оны да ойла», – деген ақын сөзі арты өкініш, алды үміт заманға айтылды ма, көрген түстей жалғанда не жасарын біле алмай шарқ ұрған адамға айтылды ма, әлде сөз ұқпайтын наданға айтылды ма, болжау қиын. Қасіреттен егіліп, қабырғасы сөгіліп кеткен кезде Абайдың:

«Өлең, шіркін – өсекші, жұртқа жаяр,
Сырымды тоқтатайын айта бермей», – деуі де сондықтан.

Абай (1845- 1904) – ақын, жазушы, қоғам қайраткері,қазіргі қазақ жазба әдебиетінің негізін салушы, орыс және еуропа мәдениетімен жақындасу арқылы қазақ мәдениетін жаңартуды көздеген реформатор. Абай адамның адамдық қасиеті еңбекте, ғылым – білім үйренуде, адамгершілік мінез -құлықта деп ұқты. Ол елін еңбекке, өнерге үндеді, мінез –құлықтағы ұнамсыз көріністерге қарсы күресті.

Атамыз өзі армандаған толық адамдыққа жеткізетін ең басты қасиетке әділетті жатқызады. Ақынның тікелей басшылығымен жазылған «Қарамола Ережесінің» заңдық, әділеттілік бағасымен қоса, жас жеткіншекке азаматтық- құқықтық тәрбие беру ісінде толымды мәні зор толқұжат болып табылады. Оның жеке тұлғаны демократиялық, құқықтық мемлекеттің белсенді де саналы мүшесі етіп тәрбиелеуге қатысты үлесі зор.

Абай жырлары мен қара сөздерін оқыған адам оның әрбір сөзін салмақтап, ойланып-толғанып, тебіреніп жазғанына күмән келтіре алмайды. Сол сөздерден қоғам дамуы туралы айтқан оқшау ойларын табады. Ендеше Абайдың әрбір сөзіне біз де абай болуымыз керек

Абай қоғамның озып туған, кімнің адам ғұмырына жетер-жетпес қайраткерлерден оқ бойы озық тұрған қасиетті тұлға

2.1 Абайға барар жолда

Қазақ әдебиеті тарихындағы қайталанбас зор тұлға, ұлы ақын, философ, ағартушы-демократ Абай 1845 жылы Семей облысының қазір Шығыс Қазақстан облысы қазіргі Абай ауданында ел билеуші, ірі феодал Құнанбайдың отбасында дүниеге келген. Кейіне сөзінше балалықтың базарын Абай әжесі Зере мен анасы Ұлжанның қасында өткізеді. Абай бойындағы адамгершілік қасиет пен өнерге құштарлықтың бастау-негізі осы екі ананың тәрбие өнегесінде жатыр. Алдынан кесе кісі өтпейтін, бөгде сөз айтылмайтын қаһарлы Құнанбайдың өзі қаймығатын ел анасы, мейірбан Зере, өз анасы, байсалды парасат иесі Ұлжан екеуі қазақтың өздері жақсы білетін түрлі аңыз, ертегілерін бала Абайға талай жыр етіп қызықтырып айтып берген көкірегі шежіре-сыр жандар еді. Бұл Абайдың алғашқы алған өнеге мектебі болатын.

Ауыл молдасынан дәстүрлі дәріс ап, тіл сындырған он жасар Абайды Құнанбай діни сауатын толықтырсын, қала көрсін деген оймен Семейдегі Ахмет Риза медресесіне оқуға жібереді.

Медреседе дін сабақтарын қиналмай жақсы оқыған Абай өзіне тың, пайдалы бір әдет табады. Шығыс ақындарының шығармаларын құмарта оқиды, әдебиетке, поэзияға құштарлығы оянады. Оқыған шығармаларының әсерімен қанаттанып, өзі де шығыс ақындарының үлгісінде өлең жазуға талпынады. Ол өлеңдердің кейбірі ғана сақталған.

2.2 Абай өз заманының жыршысы

Әрбір ұлы ақын - өз заманының перзенті, өз дәуірінің жыршысы, өз халқының өмірлік мүдделерінің жоқшысы. Абайдың өмір сүрген заманы орыс патшалығының қазақ даласын отарлау жөніндегі саясатының әбден асқынып, межелі жеріне жеткен кез болатын. Біржарым ғасыр бойы жүйелі түрде жүргізілген бұл саясат Абайдың ел өміріне араласа бастаған шағында қазақ қауымының барлық билігін тікелей патша әкімшілігінің өз қолына алуымен тынған-ды. Қазақ елін басқарудың әуелі хандық, одан кейін аға сұлтандық тәртібі жойылып, ел билігінің жергілікті жерден мезгілі ретінде сайланып қойылатын болыс, би, ауылнайлар арқылы патша әкімшілігінің кеңсесіне көшірілуі ел ішіне неше қилы бүлініп алып келді. Әр түрлі айла-шарғымен билік басына жеткен атқамінерлер халық арасына іріткі салып, алауыз тугызды, зорлық-зомбылықты күшейтті. Осыдан келіп, парақорлық, арызқойлық сияқты бұрын болмаған келеңсіз жайттар етек алды.

Ел іші жікке бөлініп, партияшылдыққа бой ұрды. Бұрын мал далада бұйығы өмір сүрген момын ауылдарды ұрлық-қарлық, алауыз арбау, барымта-сырымта сияқты қуғын-сүргін әрекеттер жайлады. Отаршыл әкімшіліктің «бөліп ал да билей бер» дейтін атышулы зымияндық саясатының салдарынан тарихи тығырыққа тірелген халқының мүшкіл халін көзбен көріп, сапылаусыз болашағын сезіммен ұғып, іштей қан жылаған ақын өз шығармаларында заманның қатал шындығын ашына суреттеді. «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым...», «Қартайдық, қайғы ойладық, ұйқы сергек...», «Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман...», «Қыран бүркіт не алмайды салса баптап...», «Байлар жүр баққан малын қорғалатып...» сияқты өлеңдерде ақын отаршылдық ойранның ел ішін аздырып, тоздырып бара жатқанын ауыр қасірет сезімімен бейнеледі. «Болыс болдым мінекей...», «Мәз болады болысың...», «Уағалайкүмүссәләм...» деп басталатын т. б. шығармаларында Абай баққұмар бақай құлықпен биліктің бір шетіне қол жеткізгеннен кейін, қарауындағы халықты әділдікпен

басқарып, елді жемісті тіршілік өрісіне қарай ілгері бастаудың орнына, өзінің мансапқорлық мүддесінен аса алмай, өзінен жоғары әкімдер мен ел жу аңдарының алдында құрдай жорғалап, оның есесіне қарапайым халыққа тізесін батыра түскен болыс, билерді т. б. атқамінерлерді ащы әжуамен шенейді.

2.3 Абай ғылым мен өнер туралы

Абай поэзиясында оқу-ағарту, ғылым тақырыбы негізгі тақырыптардың бірінен саналады. Өзі түрлі себептермен кешеңдеу болса да, сусап келіп орыс тілі мен мәдениетіне қатты ден қойған, үнемі іздену, оқу арқылы білімділік пен парасаттылықтың биігіне көтеріліп, "көкірек көзі ашылған" Абай көптеген өлеңдерінде оқу, білімді ардақтауға, халқы үшін озық білімнің пайдасын түсіндіруге күш салады. "Шығысым Батыс боп кетті" деген Абай сөзінің бір сыры оның осы өлеңдерінен де танылады. Бұл тақырыптағы "Жасымда ғылым бар деп ескермедім", "Ғылым таппай мақтанба", "Интернатта оқып жүр" өлеңдері Абайдың ақындыққа біржола бет бұрған кезеңінде - 80-жылдар ішінде жазылған.

Абай - халықты білімге, ғылымға, еңбекке көп үндеген ақын. Ғылымды ол әлеуметтік жағдайды жақсартудың құралы ғана емес, бүкіл прогреске апаратын жол деп түсінді. Ғылымның әлеуметтік орнын адамдардың жақсы қасиеттерімен байланыстыра қарады.

«Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,Сонда толық боласың елден бөлек.
Жеке-жеке біреуі жарытпайды,
Жол да жоқ жарыместі «жақсы» демек...
Біреуінің күні жоқ біреуінсіз,
Ғылым сол үшеуінің жөнін білмек», -деп ақылды тереңдетіп, шалқыта түсетін, адамның жігерін, қайратын өсіріп, жөніне жұмсауға жол көрсететін, оны тасыта түсетін, жүректі де ізгілікке, адалдыққа, адамдыққа баулитын, адам бойындағы осы үш қасиеттің басын қосып, оны үлкен әлеуметтік ізгі күшке айналдыратын осы ғылым деген қорытындыға келеді.

Абай ғылымның әлеуметтік рөлін терең талдап, қайрат, ақыл және жүрек үшеуін айтыстыра келеді де ғылымға жүгіндіреді. Ғылым жүректің әділеттілік, ұят, рақымшылық, мейірбандық қасиеттерінің артықшылығын қолдайды. Бұдан, Абайдың топшылауынша, әлеуметтік жағдайдың жақсаруы, әділеттің орнауы адамдардың ұятына, рақымшылдығына, мейірбандығына, әділдігіне байланысты. Ғылымды оны бақталастық үшін емес, ақиқатты білмек үшін үйрену керек екенін баса айтады. Өйткені, бақастық адамды бұзады, «жүз тура жолдағыларды шатастырушы кісі, бір қисық жолдағы кісіні түзеткен кісіден садаға кетсін», - деп қорытады Абай.

Ақын бірқатар шығармаларында еңбекке немқұрайлы караушылықтың, жалқаулықтың, еріншектіктің қоғамды жұтатып, тоқыраушылыққа ұшыратып отырғанын, соның нәтижесінде әлеуметтік жүдеуліктің орын алып отырғанын сынайды, еңбек етуге шақырады. «Еңбек жоқ, қарекет жоқ, қазақ кедей, Тамақ аңдып қайтеді тентіремей...» - деп еңбексіздік пен қаракетсіздікті ашына шенейді. Өз тұсында қулықпен, сұмдықпен, ұрлықпен мал тапсам деген әлеум. топтың қалыптасқанын сипаттай келе, ақын: «Қулық, сұмдық, ұрлықпен мал жиылмас, Сұм нәпсің үйір болса тез тыйылмас... Еңбек қылмай тапқан мал дәулет болмас, Қардың суы сықылды тез суалар...» - деп еңбексіз тапқан олжаның құтсыздығын ескертеді. Абай адал еңбекпен мал тап, еріншек болма деп үйретеді.

Ғылым таппай мақтанба

«Ғылым таппай мақтанба...» өлеңінде:
«Бес нәрседен қашық бол, Бес нәрсеге асық бол,
Адам болам десеңіз. Өсек, өтірік, мақтаншақ,
Еріншек, бекер мал шашпақ, Бес дұшпаның білсеңіз.
Талап, еңбек, терең ой,
Қанағат, рахым ойлап қой - Бес асыл іс көнсеңіз...» -деп, адамның әлеуметтік қасиеттерін жинақтап көрсетеді. Кісінің адамшылық қасиетін бірінші орынға қояды. Адам болам десең, байлықпен озбай ақыл, әділеттілік, ғылым, ар, жақсы мінезбен оз дейді. Абай қазақ қоғамында жан-жақты жетілген адамды арман ете отырып, оның мінезді болуына, мінездің әлеум. өмірдегі қызметіне айрықша мән береді. Абай - демократқызметіне, халықтың шығармашылық күшіне сенді. Туған халқын барынша сүйгендіктен, оның әлеуметтік өміріндегі кемшілігін мінеп, соны жоюға күш салды. Өз мінін көре алмаған халықтың прогреске ұмтылмайтынын түсінді. Сондықтан, ол кертартпа патриарх.-феод. дәстүрлерге қатал да батыл қарсы күресті, әлеум. өмірдің жаңа да озық өлшемдерін уағыздады. Өз шығармаларында прогресшіл әлеуметтік күштердің мүддесін қорғады. Кемеңгер Абайдың әлеуметтік ойлары – әлеуметтік іліміне қосылған үлкен үлес.

2.7 Абай жөнінде жазылған еңбектер туралы

Абай мұрасының рухани-тәрбиелік тағылымдарына қатысты зерттеулер20- жылдардағы саяси қуғынға ұшыраған қазақ зиялыларының Ж .Аймауытов, Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Жұмабаев, Ш.Құдайбердиев, сондай- ақ тың көзқарастар абайтанушылар – М. Әуезов, К.Бейсенбиев, С.Байжанов, Ғ.Есім, М.Мырзахметұлы, Б.Сапарұлының еңбектерінде кездеседі.

Абайдың зерттеу обьектісі- *адам*. Ол «Толық адам» ұғымын талдай келіп, оның мәні үш сипатты (ғылым, рақым, әділет) болуға талаптану деп көрсеткен. Осы хакім Абай көтерген «Толық адам» қағидатының ұлттық педагогикада «Сегіз қырлы, бір сырлы» ұрпақ тәрбиесінің қағидатымен үндесетінін байқауға болады.

Біз оның шығармаларын үш жүйеге бөліп қарастырамыз . бірі- өз жанынан шығарған төл өлеңдері; екіншісі- қара сөздері (немесе ғаклиялары) деп аталатын прозасы; үшіншісі- өзге тілдерден , әсіресе, орысшадан аударған өлеңдері.

Абайдың ақындық еңбектері үш түрлі жолмен таралған. Таратып айтатын болсақ, біріншіден,- баспа арқылы, екіншісі- халық арсында ауызша жатталып, әнмен таралуы болса, үшіншісі- қолжазба түрінде таралуы.

Оның өскен ортасы мен шығармашылығын жүйелеп, тұңғыш рет бір ізге салған Абайтанудың іргесін қалаушы - Әлихан Бөкейханов.

Абай өмірінің шығармашылық жолын бір жүйеге негіздеп, Абай туралы деректерді Әлиханға жинақтап берген – Кәкітай Ысқақов. Абайтану ғылымының басталуына Михаэлес, Гросс сияқты достарының септігі тиген.

Абайдың өмірі мен еңбектері жайлы 1936 жылы (В.П.Семенов- Тяншаньский редакциясы, XVтом.Қазақ өлкесі)» Россия біздің Отанымыздың толық жағрияфиялық сипаты» атты мақаласы, 1909 жылы «Сібір және жер аударылғандар» атты шығармасында Джордж Кеннанның ескерткіш таныстырулары берілді. 1907 жылы Географиялық қоғамның жинағында Абайдың суреті тұңғыш рет басылып шығады. 1909 жылы Петербургтың Борогонский баспаханасында Кәкітай Ысқақұлы Құнанбаев Абайдың тұңғыш өлеңдер жинағын шығарады. Онда ақынның өмірбаяны, өлеңдері реттеліп беріледі.

1807 жылы Абайдың «Жаз» өлеңі Омбыда шығатын «Дала уәлаяты» газетіне басылады. 1909 жылы Кәкітайдан соң Зейнел Ғабиден Әл Жауһари Олескау Абайдың бірнеше өлеңдерін өзінің «насихат қазақия» атты жинағына кіргізеді.

Қорытынды

Қазақ халқының мақтанышы Абай Құнанбаевтың ақындығы түпсіз терең мұхитпен тең десек, қателеспеген болар едік. Ғажайып суреткер, нәзік лирик,көркемсөз шебері, ең алдымен – ойшыл ақын. Бұл пікір ақынның өмір құбылыстарын терең толғап айту жағы басым келетін өлеңдеріне, философиялық дүниетанымына және оның қара сөздеріне, әсіресе дінге, Алланың болмысы,имандылық туралы толғаныстарына қатысты. Ақын шығармашылығында өзі өмір сүрген тарихи дәуірдің тұтас бейнесі көрініс тапты. «Абай поэзиясы қоғам дамуындағы бір елеулі кезеңді бейнелеу арқылы халықтың тағдырын, ұлттың мінез-құлқын тарихи тұрғыдан кең арнада алып,қоғам көшінің жеткен жерін ғана емес,өткен жолын да танытарлықтай етіп көрсете білді»,-деген академик З.Ахметовтың пікірі Абай поэзиясына берілген әділ баға. Абай шығармашылығы уақыт озған сайын дәуір талабына сай әр қырынан өсіп өркендеп отыратын асыл мұра болып ұрпақтар санасына орын алады.

Адамды сүйіп, адамды құрметтеуге үндеген кемеңгер ақын поэзиясының түпкі негізі-адам, толық адам. Абай армандаған толық адам өнерлі, білімді, еңбекқор, адал, әділ, жылы жүректі, ыстық қайратты ғылым жолына түскен іздемпаз болуы керек. Ал махаббат пен сүю, адамды сүю, Алланы сүю, әділетті сүю Абай шығармаларының биік мұраты.

«БІЛІМ ШУАҒЫ» РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМ МЕН БІЛІМДІ ҚОЛДАУ ОРТАЛЫҒЫ

DIPLOM

І дәрежелі

Республикалық ғылым мен білімді қолдау орталығының ұйымдастыруымен Республикалық мектеп оқушылар арасында өткізілген «ЖАС ЗЕРТТЕУШІ АКАДЕМИЯСЫ» атты ғылыми жобалар байқауында «АБАЙ МҰРАСЫ – АДАМЗАТ ҚАЗЫНАСЫ» тақырыбындағы үздік жұмысын ұсынып, өз ізденісімен ерекшелене отырып ғылымға қосқан үлесі үшін Түркістан облысы,Келес ауданы №2 "Ө.Жәнібеков атындағы мектеп -гимназия" КММ оқушысы

АТАБАЙ НЕСІБЕЛІ

марапатталады

Жетекшісі КЕНЖЕКУЛОВА МЕЙРКУЛ КАЛКУЛҚЫЗЫ

«Білім шуағы» Республикалық ғылым мен білімді қолдау орталығының директоры: **Н.Н.Уразбаева**

Алматы 2023 жыл **Тіркеу№06/01**